

ZABORAVLJENO POGLAVLJE HRVATSKE PALEOSLAVISTIKE: FRA LEO PETROVIĆ

Stjepan DAMJANOVIĆ, Zagreb

U tekstu se govori o paleoslavističkom opusu hercegovačkoga franjevca Lea Petrovića, prije svega o doktorskoj disertaciji koju je napisao na latinskom jeziku i obranio 1908. na sveučilištu u Fribourgu (Švicarska), a objavio iste godine u Mostaru. Originalni joj je naslov *Disquisitio historica in originem usus slavici idiomatis in liturgia apud Slavos ac praecipue Chroatos*. Osim o disertaciji govori se ukratko o njegovim priložima proučavanju hercegovačkih glagoljaša, koje je objavljivao u časopisu *Kršćanska obitelj*, i upozorava se na glagoljašku sastavnicu u njegovu tumačenju podrijetla bosansko-humskih krstjana. Taj opus, u cjelini gledano, ugodno je iznenađenje za povjesničare i posebno za filologe. Naime, s obzirom na to da su autora komunisti 1945. godine ubili i bacili u rijeku Neretvu, o njemu se proteklih desetljeća nije smjelo govoriti i tako su njegovi poticajni tekstovi ostali izvan dosega hrvatskih filoloških krugova.

Ključne riječi: franjevac Leo Petrović, slavenski liturgijski jezik, hrvatsko srednjovjekovlje, hercegovački glagoljaši

1. UVOD

Godine 1988. u 38. broju časopisa *Slovo* naša slavljénica Ivanka Petrović objavila je svoju izvrsnu radnju *Prvi susreti Hrvata s ćirilometodskim izvorištem svoje srednjovjekovne kulture* i u njoj napisala i ovo: »... za ćirilometodskoga je znanstvenika i temu koju slijedimo pravo otkriće do sada jedva zapaženo djelo bliske tematike L. Petrovića. Njegova knjiga objavljena 1908. godine na latinskom jeziku iznimno je djelo o ovoj ćirilometodskoj problematici, bez romantičarskih zaleta, trijezno i s pravom mjerom napisana sustavna i razložna rasprava, knjiga koja nije zaobišla nijednu mogućnost, ali nije ni insistirala na rješenjima, nego je s dubokim poznavanjem sveukupne ćirilometodske problematike, ćirilometodskih izvora i literature, svoj predmet istraživanja – za svoje vrijeme – stavila na pravo mjesto ...«

(PETROVIĆ, I. 1988: 20).

Riječ je o doktorskoj disertaciji hercegovačkoga franjevca Lea Petrovića koju je napisao na latinskom jeziku i obranio 1908. na sveučilištu u Fribourgu (Švicarska), te objavio iste godine u Mostaru. Originalan joj je naslov *Disquisitio historica in originem usus slavici idiomatis in liturgia apud Slavos ac praecipue Chroatos*.

Stoljeće nakon obrane i objave pojavila se u hrvatskom prijevodu u knjizi *Leo Petrović prvi hercegovački franjevac doktor znanosti*. Knjigu su objavile Hercegovačka franjevačka provincija Uznesenja BDM i Franjevačka knjižnica Mostar, uredio ju je fra Ante Marić, opsežan životopis i pregled redovničke, stručne i znanstvene djelatnosti fra Lea Petrovića brižljivo je opisao profesor Pavle Knezović, a doktorsku je radnju s latinskoga na hrvatski preveo profesor Šime Demo. Naslovna stranica na hrvatskom glasi *Povijesno istraživanje o početku uporabe slavenskoga jezika u liturgiji kod Slavena, napose Hrvata*. Disertacija odobrena za stjecanje stupnja doktorata na Teološkom fakultetu Sveučilišta u Fribourgu koju je napisao i javno obranio 29., 30. i 31. siječnja 1908. fra Leo Petrović, OFM, član Hercegovačke provincije. Mostar 1908., Tiskom Hrvatske dioničke tiskare.

Mislim da je zbornik u čast dr. Ivanka Petrović izvrsna prigoda da upozorimo na spomenuto izdanje, napose na doktorsku radnju koja nije ušla u uobičajenu razmjenu znanstvenih filoloških dobara, najviše stoga što su fra Lea Petrovića komunisti 14. veljače (na blagdan Svetoga Ćirila!) 1945. ubili i bacili u Neretvu sa sedmoricom subraće. To je značilo, kao i u drugim slučajevima, nekoliko desetljeća šutnje o čovjeku i njegovu djelu. U slučaju fra Lea Petrovića tu su šutnju hrabro prekinula franjevačka subraća objavivši 1953. u Sarajevu njegovo djelo *Kršćani bosanske crkve* (u izdanju su navedeni samo autorovi inicijali) pa je to njegovo povijesno djelo poslije našlo odjeka u znanstvenoj literaturi (napose ŠANJEK 1975. i ŠANJEK 2003., ali i drugi autori). Naravno, postavlja se pitanje zašto doktorska disertacija objavljena 1908. nije našla više odjeka od godine objave pa do godine autorove smrti.

Doista je riječ o vrijednu djelu koje bi uvijek malobrojnim hrvatskim paleoslavistima itekako dobro došlo u mnogim prilikama, a nema sumnje da bi izazvalo i zanimanje inozemnih stručnjaka. Pravi bi odgovor moglo ponuditi samo precizno istraživanje, a logičnomu razmišljanju nameću se

ovi razlozi: latinski jezik, vrijeme i mjesto objavljivanja nisu pomogli da rad uoče oni kojima bi dobro došao, a ne smiju se isključiti ni protivljenja njemačkih i mađarskih političkih, ali i »znanstvenih«, središta moći afirmaciji ćirilometodske sastavnice srednjovjekovnih slavenskih kultura. Možda i sam autor nije u njoj vidio vrijednosti koje ima, a i prednost je kasnije dao drugim znanstvenim temama i drugim poslovima. No i danas i ubuduće to će nas djelo poticati ozbiljnošću svojega pristupa, obaviještenošću svojega autora i njegovom sposobnošću da razborito razmišlja i da razlikuje poštiva-nje znanstvenih autoriteta od nekritičkoga prihvatanja njihovih dostignuća.

2. TKO JE BIO LEO PETROVIĆ?

Profesor je Pavle Knezović, u knjizi koju sam spomenuo i koja me je potaknula da napišem ovaj prilog, u uvodnoj studiji opisao sve važnije događaje iz života fra Lea Petrovića i pritom opisao njegovu svećeničku, znanstvenu i stručnu djelatnost. Za potrebe ovoga rada navodim samo elementarne podatke, a zainteresiranoga čitatelja upućujem na Knezovićev tekst.

Fra Leo Petrović rođen je 28. veljače 1883. u selu Klobuku (općina Ljubuški) u Hercegovini i krsno mu je ime bilo Grgo. Osnovnu je školu pohađao u Veljacima i na Širokom Brijegu kod franjevac. Kod njih je završio tadašnje humanističke i gimnazijske razrede. God. 1900. stupio je u franjevački red u samostanu u Humcu i uzeo ime Leo te sljedeće godine u istom samostanu položio vječne zavjete. Na Franjevačkom filozofsko-teološkom učilištu u Mostaru studirao je od 1900. do 1904., a onda ga je starješinstvo Provincije uputilo na studij u Švicarsku, u Fribourg. Ondje je zaređen za svećenika 1905., i na tamošnjem je sveučilištu doktorirao 1908. U proljeće te godine vraća se u Mostar. Obnaša brojne zahtjevne poslove na Teološkom učilištu u Mostaru, u crkvi, samostanskoj i župnoj, i na razini Provincije. Bio je profesor, župnik župe Sv. Petra i Pavla u Mostaru, notar i generalni vikar u mostarskom biskupskom ordinarijatu, u teškim vremenima (1943) izabran je za provincijala i tu dužnost obavljao do svoje tragične smrti 1945.

Fra Leo Petrović napisao je mnoštvo tekstova koje je objavljivao u tadašnjoj periodici. Ti su tekstovi različiti po funkciji, po opsegu, po dosezima. Posebno mjesto zauzimaju izvorni znanstveni i stručni radovi. U izvorne znanstvene spada i njegov doktorski rad o kojemu ću više reći u nastavku

ovoga rada. Za našu su temu važni i njegovi prilozi o hercegovačkim glagoljašima pa ću i tim radovima posvetiti određenu pozornost.

3. DOKTORSKI RAD

3.1. O izboru teme i postupku

Prigodom desetgodišnjice svećeništva (1915) prisjetio se fra Leo Petrović studentskih dana, spominje rigorozu i licencijatu (1906) te nastavlja: »Od ovoga sam doba počeo spremati ispite za doktorat. Temu pismenu sam uzео o *glagoljici*. Tu sam bio nesretna izbora, budući se je proti glagoljici puno i puno govorilo, a moj glavni cenzor bio je zakleti neprijatelj glagoljice neki Psuir Mase zatim Sechsen ... Prvi put sam je ponudio na ocjenu u junu 1907., ali su mi je odbili, jer da je preveć slavenska i premalo laska Švabama, a pravo ćemo, vrlo je mnogo bilo slabo dokumentirana oslanjajući se na konvencijama. Drugi put sam ponudio koncem mjeseca oktobra 1907. u kojoj je odioza izbačena ili priumanjena. Usmeni je ispit imao biti dne 20. decembra 1907., a budući mi je otac umro dne 15. novembra, ožalošćen nisam marljivo mogao učiti, pa sam ispit odgodio za konac januara 1908. Ispit sam položio dne 29., 30. i 31. januara ... U 9 sati počeo sam ispit o tezi (*glagoljici*) pisanoj i ispit traje do podne iz Dogmatike i Sv. Pisma ... Posljednji dan tri četvrt sata zbilja sam osjećao da sam se do skrajnosti izmorio tako da sam mislio da mi je glava šuplja kao tikva. U pet sati popodne sam proglašen Doktorom teologije s ocijenom (!) *cum laude*.« (KNEZOVIC 2008: 19).

U vezi s tim zanimljivim sjećanjima upozoravam na činjenicu da fra Leo Petrović termin *glagol(j)ica* koristi u širokom značenju, kako se u hrvatskoj tradiciji od starine koristio. U njegovu se doktorskom radu, kao što ćemo vidjeti, ne raspravlja o pismu, nego o slavenskom bogoslužju, ali sve što je ostvareno hrvatskom inačicom najstarijega slavenskoga književnoga jezika (posebice liturgijski tekstovi) nazivalo se skraćeno *glagoljica*, po pismu kojim je bilo ostvareno i koje je bilo tako uočljivo u europskom okružju, jer nije podsjećalo ni na jedno pismo koje se u tom okružju upotrebljavalo.

U predgovoru autor kaže da mu je namjera »malo se pozabaviti proučavanjem slavenskoga liturgijskoga jezika i razmotriti ga, osobito zbog njegove velike *starine* i znamenite *posebnosti* unutar cijele Katoličke Crkve, ali i radi iskaza silne zahvalnosti i očuvanja spomena na njegove tvorce sv. Ćirila

i Metodija, koji su nekoć prije svih drugih udarili kod Slavena neuzdrmane temelje svetijega kršćanskog života, zdravije kulture i uljudbe dostojnije čovjeka.« (PETROVIĆ, L. 2008: 263).

U nastavku autor upozorava da se neće baviti pitanjem obreda u sklopu kojega je uveden slavenski jezik, nego samo time »kada je uveden ili odatle potječe liturgijski slavenski jezik kod Hrvata, tj. u Zapadnom Iliriku.« (PETROVIĆ, L. 2008: 263).

3.2. Struktura doktorskoga rada

Rad ima dva velika poglavlja. U prvome fra Leo Petrović ispituje povijesne izvore, tj. pokušava pokazati koliko se kojem od vrela koja se u povijesnoj i filološkoj znanosti upotrebljavaju može vjerovati. Riječ je prije svega o vrelima za život i djelo Svete solunske braće, posebice legendi, životopisa i papinskih pisama. Drugo potpoglavlje prvoga dijela govori o slavenskom liturgijskom jeziku u Moravskoj. U drugom dijelu autor pretresa specifično hrvatsku problematiku, tj. istražuje kada su se Hrvati sreli s ćirilometodskim djelom. Taj, drugi, dio podijeljen je u tri odjeljka. U prvome se razmatra pitanje političko-crkvenih odnosa Hrvata sa Zapadom i s Istokom, u drugom o odnosima/susretima svetih Ćirila i Metoda te njihovih neposrednih učenika s Hrvatima, a u trećem pokušava utvrditi u koje vrijeme su se Hrvati počeli služiti slavenskim liturgijskim jezikom. Po opsegu dva su glavna dijela slična – svaki ima pedesetak stranica vrlo »gustoga« teksta.

3.3. Ispitivanje vrela

Među vrelima fra Leo Petrović ispituje legende i papinska pisma. Što se legenda tiče, autor se zadovoljio sažetim prikazom najvažnijih poznatih tekstova i ocjenom njihove važnosti. Kratko opisuje i ocjenjuje *Italsku legendu*, *Život sv. Metodija (Panonsku legendu)* i *Život sv. Konstantina ili Ćirila*, a posve kratko spominje i *Bugarsku legendu (Život sv. Klimenta)*, *Moravsku legendu* i *Češku legendu*. U skladu s ondašnjim stavovima najboljih povjesničara i filologa, koje nerijetko dijele i nama suvremeni istraživači, fra Leo Petrović drži da najveću vjerodostojnost zaslužuje *Italska legenda*. Važno je uočiti da mu je itekako poznata recentna literatura, posebice Friedrichovo i Goetzovo izdanje te legende (prvo je iz 1893, a drugo iz 1897), te važna

literatura (Martinov, Lavrovsky, Ginzal, Jagić, Prodan). Misli da je od svih najbolje o *Italskoj legendi* pisao Martinov.

Današnji istraživači slavenske starine najčešće govore o *Panonskim legendama* ili *Panonskim žit(i)jima* kao jedinstvenom izvoru koji se sastoji od dvaju dijelova (*Žitje Konstantinovo* i *Žitje Metodovo*), a fra Leo Petrović ih strogo dijeli i pritom i njihovu vjerodostojnost različito ocjenjuje. Samo Metodov životopis naziva *Panonskom legendom*, te za njega kaže da mu je autor vjerojatno jedan od Metodovih učenika, da je original bio grčki i izgubio se. Najstariji je prijepis ruski iz XII. stoljeća i »... premda joj je izričaj na nekim mjestima dosta nejasan, njezina vjerodostojnost nije mala, osobito nakon izdanja nazvanog *Collectio Britannica* ...« (PETROVIĆ, L. 2008: 268). Spominje Dümmlerovo kritičko izdanje i Ginzalovu ocjenu (»das Machwerk eines griechischen Schismatikers«) koju drži posve neutemeljenom. Manje vjere poklanja *Životu sv. Konstantina Ćirila*, jer se u njemu »pripovijeda mnogo toga što se ne može potvrditi ni jednim povijesnim dokumentom« (PETROVIĆ, L. 2008: 268) i posebice ističe opis Konstantinove polemike s trojezičnicima u Mlecima. Taj opis drži posve nevjerodostojnim, kao i obraćanja rimskoga pape koja ŽK nudi.

Spominje Šafaříkovo (1851) i Dümmler-Miklošičevo izdanje (1870) te pregled koji se nalazi u Martinovljevu tekstu *Annus ecclesiasticus Graeco-Slavicus* (u: *Acta Sanctorum Bollandiana, Octobris*, sv. 11, I-VIII, 1-328).

Drugi dio prvoga poglavlja puno je zanimljiviji jer se autor upustio u potanku i zanimljivim argumentima prepletenu raspravu o autentičnosti papinskih pisama koja se upotrebljavaju u znanstvenim i stručnim radovima o počecima ćirilometodske tradicije. Analizirao je pritom samo ona pisma kojima je vjerodostojnost u povijesnoj i filološkoj znanosti dovedena u pitanje, tj. pismo Hadrijana II. slavenskim knezovima (869), pismo Ivana VIII. moravskomu knezu Sventoplku (taj oblik kneževa imena fra Leo Petrović dosljedno upotrebljava) iz 880. godine i pismo Stjepana VI. (V.) istomu knezu (885).

Poznato je da je pismo pape Hadrijana II. sačuvano samo u 8. glavi ŽM, tj. samo na staroslavenskom jeziku. Istraživači slavenske starine prevodili su ga na latinski da bi se ustanovilo je li sastavljeno u skladu s običajima vatikanske kancelarije. Fra Leo Petrović i staroslavenski tekst i latinski prijevod preuzima od Račkoga (1857) te nakon toga komentira tvrdnje koje su

autentičnost pisma dovodile u pitanje. Prvo otklanja Ginzlov prigovor da papa Ivan VIII. ne bi u lipnju 880. dopuštao ono što je već 868. dopustio Hadrijan II. jer »nije točno da Ivan ovdje *dopušta* slavenski jezik, već ga “hvali” i brani od protivnika, te *nalaže* da se na njemu “iskazuje” slavljenje Gospodina« (PETROVIĆ, L. 2008: 273, isticanja navodnicima i isticanja italicom pripadaju autoru). Ginzl je tvrdio da je Ivan VIII. zabranio i slavljenje svete mise kao *njemu čudnu novotariju*, a da je postojalo Hadrijanovo pismo, ne bi se moglo govoriti o novotariji. Fra Leo Petrović upozorava da papa Ivan VIII. i ne spominje nikakvu novotariju »već naprosto zabranjuje upotrebu slavenskoga jezika u svetim obredima, zato što kod drugih naroda nije uobičajeno slaviti bogoslužje na nekom jeziku osim na grčkom ili latinskom« (PETROVIĆ, L. 2008: 273). Naš autor poziva u pomoć Nahtigala koji je tvrdio da se Ivan VIII. nije mogao pozvati na Hadrijana jer bi se »zapetljao u još veće proturječje«. Također popravljajući Ginzlovo tumačenje riječi »blagovêrni« kao *pobožni* i kaže da tu riječ treba prevesti kao *slavan* ili kao *sjajan*. Zatim prelazi na Goetzove tvrdnje, među kojima je prva da cijelo Hadrijanovo pismo apsolutno odstupa od stila papinskih dokumenata. Poziva upomoć Lapôtrea i tvrdi suprotno: početna formula pisma (*Gloria in excelsis* ...) pojavljuje se i u drugim pismima istoga pape, a osim toga, možda ju je prevoditelj pisma htio prilagoditi svojoj, grčkoj, crkvi. Goetz je tvrdio da se i oblik kneževa imena *Svjatopolk* ne nalazi ni u jednom papinskom pismu, a Petrović odgovara da je »Goetz zaboravio da je pismo sačuvano samo na slavenskom jeziku, i zato ne predstavlja nikakav problem to što se u pismu pojavljuje i slavenski način zapisivanja« (PETROVIĆ, L. 2008: 274). I dok je s priličnom samouvjerenošću otklonio Ginzlove i Goetzove razloge, puno mu je teže bilo procijeniti Vondrákovu tvrdnju da je pismo koje se pripisuje Hadrijanu II. zapravo pismo Ivana VIII. iz 880. Vondrák se pritom pozivao na činjenicu da u tim dvama pismima nisu samo iste odluke, nego i isti navodi iz Svetoga Pisma. Petrović upozorava na Jagićevu tvrdnju da »die zwei Stellen sind eben die Hauptquelle der biblischen Begründung« (JAGIĆ 1900: I, 22). Vondrák je upozorio na tobožnji logički previd kad se navod »Hvalit će Gospodina ...« nalazi na krivom mjestu pa se to ne može pripisati papinskoj kancelariji, nego sastavljaču legende. Petrović pak tvrdi da se spomenuti navod ne odnosi na zapovijed da se Evanđelje i poslanica mora prvo čitati na latinskom, a onda na slavenskom, nego na dopuštenje da se Gospodin slavi i na slavenskom jeziku. Ograničenje da se Evanđelje prvo

mora čitati na latinskom, upozorava Petrović, nije izrečeno u imperativu (kako prevode Miklošič i Vondrák), nego u infinitivu (esi že edinъ *hraniti* običai): treba dakle prevesti *obdržavati*, a ne *valja se držati*. Petrović kaže da se na temelju poznatih povijesnih vrela ne može odgovoriti na pitanje zašto je u vrijeme Hadrijana II. bilo potrebno braniti Metodovo pravovjerje i na koga se odnose odredbe o neposlušnim klericima. Vondrákov zaključak da je sklon držati Hadrijanovo pismo neautentičnim, ali da se ne slaže s Getzom koji govori o namjernoj krivotvorini, Petrović ne osporava, mada misli da se ni suprotno mišljenje ne da valjano osporiti »jer iz činjenice da nešto ne možemo zaključiti iz nekoga dokumenta ne slijedi *nužno* da to nije istinito.« (PETROVIĆ, L. 2008: 280). Brücknerovo pak mišljenje da je Metod svjesni krivotvoritelj i širitelj Focijeva raskola drži posve nedokazanim i nevaljalim.

Promotrivši sve prigovore autentičnosti pisma Hadrijana II., Petrović iznosi svoj zaključak i kaže da je prisiljen »jače pristati uz *negativno mišljenje*, tj. da pismo *nije autentično*, jer je nemoguće valjano odgovoriti svima koji mu pobijaju autentičnost ...« (PETROVIĆ, L. 2008: 282). Napomenut ću da u izdanju na temelju kojega pišem ovaj tekst uvijek imamo i izvore i navode iz znanstvenih djela u originalu i u hrvatskom prijevodu, što jako podiže vrijednost knjige. Šteta je samo što se u staroslavenskom tekstu Hadrijanova pisma (ŽM 8) nalazi nedopustivo mnogo pogrešaka.

Nešto smo opsežnije prikazali Petrovićev dokazni postupak pri utvrđivanju autentičnosti pisma pape Hadrijana II. To ne možemo, zbog ograničenosti prostora, ponoviti i s pismima Ivana VIII. i Stjepana VI. (V.) o kojima raspravlja jednako podrobno i uvijek tako da iznese konkretnu zamjerku nekoga istraživača, a onda na nju odgovara. U vezi s pismom Ivana VIII. iz 880. spominje Blumbergove dvojbe i odgovara na Friedrichove i Goetzove tvrdnje o falsifikatu, ali na kraju zaključuje da ni malo ne sumnja u autentičnost toga pisma. U prilog tomu mišljenju navodi Jagićeva i Pastrnekova gledišta. Pismo Stjepana VI. (V.) objavljuje kako ga donosi Wattenbach u *Beiträge zur Geschichte der Christlichen Kirche in Mähren und Böhmen* (1849) koji ga je i pronašao u cistercitskom samostanu *Heiligenkreuz*. Autentičnost mu je osporavao Ginzl, a fra Leo Petrović poslije analize Ginzelovih prigovora i samoga pisma zaključuje da je pismo pouzdano u dijelovima u kojima se slaže s djelomično sačuvanim *Naputkom biskupu Dominiku, svećenika Ivanu i Stjepanu koji idu među Skalitujce* (Slavene), koji se nalazi u

Collectio Britannica. U dijelovima u kojima se pismo razlikuje od Napatka i ne može se potvrditi drugim dokumentima valja ga držati sumnjivim: tu fra Leo Petrović prije svega misli na interpolacije o Metodovoj pravovjernosti i one o Wichingu.

3.4. Slavenski liturgijski jezik u Moravskoj

Drugo potpoglavlje prvoga dijela radnje obaseže deset stranica i zove se *Uvođenje i okolnosti upotrebe slavenskoga jezika u liturgiji u Moravskom kraljevstvu (oko 863. – 885. godine)*. Na temelju vrela o kojima je na prethodnim stranicama raspravio i na temelju literature koju je pritom spominjao (dodaje im na nekoliko mjesta spoznaje iz djela Alberta Haucka i Franciscusa Zeitberta) fra Leo Petrović piše zapravo »prelazno«, »vezno« poglavlje izdvajajući i sažimajući ono što se odnosi na uporabu slavenskoga jezika u Moravskoj. Autor sažeto pripovijeda povijest slavenskoga liturgijskoga jezika od nastanka glagoljice do sudbine Metodovih učenika nakon njegove smrti. Novih ideja i spoznaja nema, ali treba istaknuti da priča ono i onako što i kako i u 21. stoljeću o toj problematici pišu sveučilišni udžbenici. To mu je poglavlje potrebno kao podsjetnik i temelj jer će se u drugom dijelu rada pozabaviti pitanjem kada je i kako uveden slavenski liturgijski jezik kod Hrvata.

3.5. Hrvati između Istoka i Zapada

Trodijelna shema drugoga dijela rada počinje poglavljem dugačka naslova: *O hrvatskom narodu i vladarima u njihovim odnosima prema rimskim papama i bizantskim carevima, kao i prema franačkim kraljevima, te o njihovoj unutrašnjoj crkvenoj i političkoj organizaciji u drugoj polovici devetoga stoljeća*. Ukratko se donose spoznaje o hrvatskim prostorima u vremenu kada se intenzivno smjenjuju utjecaji i vlast Istoka i Zapada: govori se o seljenju crkvenoga središta iz Salone u Split, naglašava se da je Zapadni Ilirik pri podjeli Rimskoga carstva pripao Zapadu i da su Hrvati pokršteni od Rimske crkve, govori se o vremenima kneza Domagoja, Zdeslava (koji se priklanja Bizantu) i najviše o vremenu kneza Branimira koji se vraća na Zapad. Posebno je mjesto dobila osoba koja će i u sljedećim dijelovima rada dobiti veći prostor: đakon, pa ninski biskup, pa splitski nadbiskup

Teodozije, koji se kolebao između Rima i Akvileje (u njoj stoluje Focijev pouzdanik Walbert).

Petrović se priklanja onima koji drže da papa Ivan VIII. nije uspio Bizantsku Dalmaciju ponovno privezati uz Rimsku Crkvu i da je to učinio tek papa Stjepan VI.

Smirenje je, kaže on, nastupilo još za Branimirova vladanja, a pridonio mu je i bizantski car Leon VI. (886 – 912) koji je svrgnuo Focija.

3.6. Sveta braća i njihovi učenici među Hrvatima

Fra Leo Petrović polazi od činjenice da ni jedan povijesni dokument izravno ne donosi potvrdu o tome da su Sveta braća propovijedala Evanđelje u Zapadnom Iliriku, ali da se to posredno može očitati iz nekih vrela za koja on kaže da su »manje-više vjerodostojna«. Prvo se osvrće na kneza Muncimira i, prihvaćajući Račkijevu tezu da je riječ o knezu Savske Hrvatske, analizira pisma koja je tomu knezu uputio papa Ivan VIII. opominjući ga da u njegovoj kneževini djeluje neregularno svećenstvo i da je tamo postavljen biskup kojega treba slušati. Taj biskup je, drži Petrović, Sveti Metod, koji je imenovan na sirmijsku biskupsku stolicu (Svetoga Andronika). Naš se autor slaže s mišljenjem Ivana Krstitelja Tkalčića da je sjeverni dio Hrvatske bio pod redovitom Metodovom jurisdikcijom i da je na tom području liturgijski jezik bio slavenski. Osim pisama pape Ivana VIII. knezu Muncimiru Petrović navodi i pismo istoga pape franačkomu kralju Karlmanu u kojem se izričito zahtijeva da svi prihvate Metoda kao biskupa.

Drugi dokument na koji se poziva fra Leo Petrović naziva *Izvadak iz knjiga o obraćenju Karantanaca*. Riječ je o dobro poznatom latinskom izvoru *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* u kome bavarski autor govori protiv Metoda i kaže da je on u Karantaniju došao iz »Istre i Dalmacije«. Fra Leo Petrović naslućuje da je riječ o prvim dvama Metodovim putovanjima u Rim, jer u tvrdnji da je iz Koruške prognan i da se u Moravskoj smirio vidi Metodovo uhićenje od Bavaraca i njegovo oslobađanje i »smirivanje« u Moravskoj (PETROVIĆ, L. 2008: 328).

Treći izvor je *Kraljevstvo Slavena popa Dukljanina* za koji misli da je sastavljen od istinitih i neistinitih tvrdnja, ali se može pouzdano iz njega zaključiti kako je u Hrvatskoj u XII. st. postojala predaja da su Konstantin i Metod autori slavenskoga pisma i liturgijskoga jezika. Zanimljivo je da

spominje i *Djela kraljeva Dalmacije i Hrvatske* Marka Marulića, te kaže da je Marulić samo preveo tekst »dodavši mu neka manje ili više pogrešna objašnjenja« (PETROVIĆ, L. 2008: 329). Našemu se autoru čini da iz spominjanih dokumenata izlazi kao posve sigurno da su Sveta braća prolazila hrvatskim krajevima pa u nastavku pokušava pokazati da je to bilo u prigodi putovanja iz Carigrada u Moravsku i obratno te iz Moravske u Rim i obratno.

3.7. Jesu li Sveta braća putovala kroz hrvatske zemlje?

U raspravi o tom pitanju fra Leo Petrović na više mjesta naglašava da nema dokumenata kojima bi se moglo potvrditi da su Sveta braća putovala kroz hrvatske krajeve, kao što nema dokumenta koji bi takvu mogućnost isključio. Što se putovanja u Moravsku (862/863) tiče, naš autor polazi od ukupnih tadašnjih političkih odnosa: Bugari su u savezu s franačkim carem Ludovikom II., a taj je car u ratu s Rastislavom. Nije dakle vjerojatno da bi poslanici koji idu u Moravsku išli preko Bugarske i logičnije je pomisliti da su putovali Jadranskim morem. U 14. glavi ŽM piše o Metodu: »Na svim je putovanjima zapadao u mnoge pogibli: u pustinjama među razbojnike, na moru u olujno valovlje, na rijekama na nenadane grebene«. Kao što znamo, Jagić je mislio da se te riječi odnose na Metodov put ili Vislanima ili Mađarima (JAGIĆ 1900: I, 41-42), a Petrović drži da je iz cjeline Metodova životopisa logičnije zaključiti da se te riječi odnose na Metodovo putovanje iz Moravske u Carigrad. Dopušta, međutim, mogućnost da se opis odnosi na ukupnost Metodovih putovanja, ali misli da je to malo vjerojatno.

Putovanja u Rim je već na prethodnim stranicama komentirao, i ovdje posve sažeto (pozivajući se na Tkalčića, Legera, Račkoga i Broza) zaključuje da su na svom putovanju u Rim 867. godine Sveta braća bila u hrvatskim zemljama i propovijedala.

3.8. Teodozije Ninski i prezbiter Ivan

U dokumentima važnim za najraniju povijest slavenskih zemalja spominje se na više mjesta *prezbiter Ivan*. Tako se govori da je on donio pismo pape Ivana VIII. hrvatskomu knezu Branimiru i pismo istoga pape bugarskom kralju Borisu Mihajlu, a spominje se i da je djelovao na Svatoplkovu (Sventoplkovu) dvoru. Dio povjesničara smatrao je da je riječ o jednoj oso-

bi, a Jagić je tvrdio da je riječ o dvjema osobama istoga imena (JAGIĆ 1900: I, 31-32). Fra Leo Petrović prihvaća Jagićevo mišljenje i pokušava ga dodatno argumentirati dokazujući da je onaj na moravskom dvoru latinaš izričito nesklon slavenskoj liturgiji, što se nikako ne može, iz raspoloživih dokumenata, tvrditi o prezbiteru Ivanu koji je služio kao veza Svete Stolice s Hrvatskom i s Bugarskom.

Zanimljivo je Petrovićevo domišljanje o odnosu Teodozija i Metoda. Naglašava da su u isto vrijeme (lipanj 879) pozvani u Rim, ali ne drži puno do pretpostavke da bi putovali zajedno iz Nina. Zanimljiva mu je činjenica da Teodozije ide po biskupsko posvećenje, a Metod ide da se opravda, tj. da dokaže svoju pravovjernost i ispravnost slavenskoga prijevoda Svetoga Pisma. To je neki oblik suda jer papa naglašava da je ispitivao Metoda pred biskupima, a Petrović misli da nije isključeno ne samo to da je Teodozije bio jedan od tih biskupa, nego da je upravo on mogao potvrditi/osporiti važnost tih prijevoda.

3.9. Vrijeme uvođenja slavenskoga jezika u liturgiju kod Hrvata

Opisuje odnose glagoljaša i latinaša analizirajući odluke splitskih sabora. Današnjim istraživačima zanimljivo može biti njegovo gledište da se neslaganje »između latinaša i Hrvata pojavilo iz dva razloga: prvi je *upotreba slavenskoga jezika*, koji su Hrvati rabili u svetim crkvenim obredima, a drugi su neprimjereni postupci latinaških biskupa i Grgura, ninskoga i istodobno hrvatskog biskupa.« (PETROVIĆ, L. 2008: 342). Ti neprimjereni postupci tiču se odbijanja latinaških biskupa da zaređuju svećenike Hrvate koji su živjeli u njihovim biskupijama, pa ih je zaređivao Grgur, tj. zaređivao je one koji su spadali pod upravu drugih biskupa. To se jedno i drugo protivi kanonima, kaže Petrović. Naglašava da je papa Ivan VIII. odobrio Metodovo učenje, a papa Ivan X. piše o dvama naucima, Evandeoskom i Metodovu. Taj krivi, Metodov nauk, misli Petrović ne može se odnositi ni na što drugo nego na slavenski liturgijski jezik. U naše se vrijeme Radoslav Katičić potrudio analizirati relevantne dokumente koji govore o »Metodovoj nauci« (*Methodii doctrina*). Njegova istraživanja ne potvrđuju zaključak da je riječ *samo* o slavenskom jeziku u liturgiji, ali se rečeni izraz očito odnosi i na to pa valja s priznanjem gledati na razmišljanja 25-godišnjega Petrovića.

Pišući o pismu pape Ivana X. splitskomu nadbiskupu i dalmatinskomu episkopatu, Katičić kaže da papa »... govori o slavenskoj liturgiji kao o drugoj nauci koju kao takvu treba odbaciti. Pri tom preuzima i preoblikuje izraze koji se u pismima njegovih prethodnika odnose na Metodijev nauk vjere i na simbol vjere koji se pjevao u liturgiji« (KATIČIĆ 1993: 80).

O početku uporabe slavenskoga liturgijskoga jezika kod Hrvata fra Leo Petrović zaključno kaže: »Upotreba slavenskoga jezika u liturgiji *prvi* se put proširila vjerojatno u vrijeme hrvatskoga raskola (oko 876. – 880. godine), potom se iz dana u dan širila. Njezin je najveći promicatelj bio, po svemu sudeći, *Teodozije Ninski*. Godine 924. velik se dio otaca na Splitskom saboru izjasnio protiv upotrebe slavenskoga jezika u liturgiji, no ipak je Ivan X., iz nama nepoznatih razloga, odbio potvrditi odluku sabora« (PETROVIĆ, L. 2008: 351).

4. PETROVIĆEVA ZNANSTVENA LEKTIRA

O znanstvenoj lektiri 25-godišnjega fra Lea Petrovića mogla bi se napisati posebna rasprava. Ovdje sam uz imena citiranih autora naveo godine njihova života i posve kratku odrednicu da bi slabije upućeni čitatelj znao o kakvim je autorima riječ, a pretpostavljam da će pokoji podatak iz popisa dobro doći i znalcima. Ako u doktorskom radu pažljivije pogledamo iz koje su godine izdanja kojima se mladi franjevac služio, ustanovit ćemo da mu je jako dobro bila poznata recentna literatura i da je pratio literaturu na latinском, francuskom i njemačkom te, razumije se, na hrvatskom.

Bartolini, Domenico (1813 – 1887), talijanski kardinal, liturgičar i povjesničar

Blumberger, Friedrich (1778 – 1864), austrijski benediktinac, povjesničar

Bretholz, Berthold (1862 – 1936), češko-njemački povjesničar, specijalist za moravsku povijest

Broz, Ivan (1852 – 1893), hrvatski jezikoslovac i povjesničar književnosti

Brückner, Aleksander (1856 – 1939), poljski slavist i povjesničar kulture

Crnčić, Ivan (1830 – 1897), hrvatski svećenik, filolog i povjesničar

Danilo, Ivan (1820 – 1895), hrvatski političar i filolog

Duchesne, Louis (1843 – 1922), francuski crkveni povjesničar

Dümmler, Ernest-Ludwig (1830 – 1902), njemački povjesničar, profesor u Halleu

Ewald, Paul Hasse (1847 – 1907), njemački povjesničar i arhivar

Farlatti, Daniele (1690 – 1773), talijanski isusovac, povjesničar, izdao pet prvih knjiga znamenitoga djela *Illyricum sacrum*

Friedrich, Johannes (1688 – 1717), njemački crkveni povjesničar, starokatolik

Gfrörer, August Friedrich (1803 – 1861), njemački (crkveni) povjesničar

Ginzel, Joseph Augustin (1804 – 1876), austrijski teolog, profesor crkvene povijesti u Leitmeritzu

Goetz, Leopold Karl (1868 – 1931), njemački teolog i povjesničar prava, profesor u Bonnu, starokatolik

Hauck, Albert (1845 – 1918), njemački teolog i crkveni povjesničar

Hergenröther, Joseph (1824 – 1890), njemački kardinal i crkveni povjesničar

Jagić, Vatroslav (1838 – 1923), hrvatski slavist, profesor na sveučilištima u Odesi, Berlinu, Petrogradu i Beču

Jelić, Luka (1864 – 1922), hrvatski povjesničar i arheolog

Jireček, Konstantin (1854 – 1918), češki povjesničar

Klaić, Vjekoslav (1849 – 1928), hrvatski povjesničar

Kukuljević Sakcinski, Ivan (1816 – 1889), hrvatski povjesničar, književnik i političar

Lamanskij, Vladimir Vladimirovič (1833 – 1914), ruski povjesničar i slavist

Lapôtre, Arthur (1844 – 1927), francuski isusovac, povjesničar papinstva

Lavisse, Ernest (1842 – 1922), francuski povjesničar, specijalist za povijesnu geografiju

Leger, Louis (1843 – 1923), francuski povjesničar, specijalist za slavensku mitologiju i stariju povijest južnih Slavena

Lučić, Ivan (1604 – 1679), hrvatski povjesničar, »otac hrvatske povijesne znanosti«

Mansi, Gian Domenico (1692 – 1769), talijanski nadbiskup, teolog i povjesničar

Marković, Ivan (1836 – 1910), hrvatski franjevac, književnik i povjesničar

Martinov, Ivan Mihajlovič (1821 – 1894), francuski arheolog ruskoga podrijetla, obraćenik na katolicizam, isusovac

Migne, Jaques Paul (1800 – 1875), francuski svećenik, izdavač znamenite edicije o crkvenim ocima

Miklošič, Franc (1913 – 1891), slovenski filolog, utemeljitelj bečke slavistike

Milinović, Šimun (1835 – 1910), hrvatski franjevac i povjesničar, barski nadbiskup

Nahtigal, Rajko (1877 – 1958), slovenski slavist i pedagog

Nevěřil, Johannes (1864 – 1940), češki povjesničar slavenskoga srednjovjekovlja¹

Pastrnek, František (1853 – 1940), češki slavist

Prodan, Ivo (1852 – 1933), hrvatski povjesničar i političar

Rački, Franjo (1828 – 1894), hrvatski povjesničar i političar

Rambaud, Alfred Nicolas (1842 – 1905), francuski povjesničar i političar

Rattinger, Daniel (19. st.), njemački povjesničar papinstva

Simoncelli, Vincenzo (1860 – 1917), talijanski političar i pravnik

Smičiklas, Tadija (1843 – 1914), hrvatski povjesničar

Szeczeciński, Władysław (1858 – 1926), poljski teolog i biskup

Šafárik, Pavel Jozef (1795 – 1861), slovački slavist i pjesnik

Thallóczy, Lajoš (1856 – 1916) mađarski povjesničar i visoki državni činovnik

Tkalčić, Ivan Krstitelj (1840 – 1905), hrvatski povjesničar i književnik

Vondrák, Vaclav (1859 – 1925), češki slavist, profesor slavistike u Beču i Brnu

Wattenbach, Wilhelm (1819 – 1897), njemački povjesničar i paleograf

Zeiller, Jacques (1878 – 1962), francuski povjesničar i arheolog

Zeitbert, Franciscus

¹ Zahvaljujem na podacima kolegi Johannesu Reinhartu iz Beča.

5. ZAKLJUČNO O DOKTORSKOM RADU

Obaviještenost o izdanjima tekstova, relevantnim znanstvenim i stručnim tekstovima, poštivanje autoriteta, ali i izrazita sklonost da se njihove tvrdnje provjere na odgovarajući način i sposobnost razborita rasuđivanja u rješavanju problema kada dokumenti šute ili se međusobno suprotstavljaju predstavljaju fra Lea Petrovića kao vrlo darovita znanstvenika. Ta se razboritost vidi i kada prosuđuje suprotstavljene znanstveničke tvrdnje i dokazne postupke. Fra Leo Petrović je u prvom redu povjesničar i povjesničarska dimenzija prevladava i u njegovu doktorskom radu, kao što prevladava i u ukupnoj njegovoj znanstvenoj djelatnosti. No i filološka dimenzija je u radu jaka. Nije riječ samo o tome da mladi autor često tumači smisao tekstova (izvora), tj. značenje riječi i jedinica većih od riječi, nego i o tome da su filologija i povijest povezani upravo oslonjenošću na (iste) tekstove. Iz njih povjesničar pokušava iščitati što se, kako i kada dogodilo, a filologa zanima kako se o događajima pripovijeda. Uostalom, njegova radnja nastaje u vrijeme kada su i hrvatska filologija i hrvatska povijesna znanost napustile romantičarske zanose i uključile se u moderna znanstvena nastojanja. Jagić i Rački dva su predvodnika na tom putu i dva snažna oslonca mladomu franjevcu u oblikovanju njegovih gledišta.

6. HERCEGOVAČKI GLAGOLJAŠI

Literarno-teološki mjesečnik *Kršćanska obitelj* izlazio je u Mostaru od 1900. (pokrenuli su ga profesori tamošnje Franjevačke bogoslovije) do 1921. i opet od 1938. do studenoga 1944. U nekim je godinama bio jedino katoličko glasilo u Hercegovini. Godine 1939. fra Leo Petrović je u njemu objavio u četiri nastavka tekst *Popovi glagoljaši*. Upravo pod tim naslovom izašao je prvi prilog (PETROVIĆ, L. 1939.a.), a zatim su slijedili prilozi *Popovi glagoljaši u Brotnju* (PETROVIĆ, L. 1939.b.), *Popovi glagoljaši u Blatskoj župi* (PETROVIĆ, L. 1939.c.) i *Popovi glagoljaši u Posuškom kraju* (PETROVIĆ, L. 1939.d.). To su kratki tekstovi (obično dvije stranice) namijenjeni pouci i bez većih znanstvenih ambicija pa sukladno i bez znanstvene aparature. Izlazili su u rubrici *Iz naše katoličke prošlosti* i potpisao ih je inicijalima G. G. Ne znam što ti inicijali znače, ali s obzirom na Petrovićevo krsno ime i na temu o kojoj piše, moglo bi se pomisliti da inicijali znače

Grgo Glagoljaš. Profesor Pavao Knezović u svom već spominjanom prilogu (KNEZović 2008: 137-144) temeljito je prikazao te članke pa ću ovdje samo spomenuti da fra Leo Petrović u njima ukratko opisuje život svećenika glagoljaša koji su djelovali na hercegovačkom području, tj. donosi podatke koji su mu iz crkvenih matica i drugih izvora bili poznati. Te podatke pokušava uklopiti u štivo u kojemu se nalaze njegove spoznaje i pretpostavke o životu, naobrazbi i djelovanju svećenika glagoljaša u Hercegovini. Prvo razdoblje njihova djelovanja počinje vremenom učenika Svete braće i završava pojavom bosanskih krstjana, a novo nastupa u XVII. stoljeću kada makarski biskup fra Marijan Lišnjić upravlja »svom Hercegovinom s desnu stranu Neretve i cijelim Duvnom« (PETROVIĆ, L. 1939.a: 53) i nastoji da barem ta područja ostanu pod upravom makarskoga biskupa, a mislio je da će to postići tako da uvede svjetovne svećenike i to – glagoljaše. Iz XVII. i XVIII. stoljeća svećenici su glagoljaši o kojima onda ukratko u svojim priložima Petrović piše: Mijo Grbavac, Luka Kordić, Jakov Vidović, Valentin Vasiljević, Jure Stoić, Marko Pavković, Mijo Vuletić, Ivan Grubišić, Ante Budimir, Petar Čambić (Džambić), Bariša Ereš. Ti kratki Petrovićevevi prilozi nude puno više podataka nego što bi se na tako malo prostora smjelo očekivati, ali su kadšto prepleteni naivnim stavovima i neprovjerenim domišljanjima. Na početku prvoga priloga nalazi se i zanimljiv datum smrti Svetoga Metoda: 15. prosinca 882. Nije jasno kako je do te pogreške došlo, ali zanimljivo je da je navedeni datum – dan ubojstva pape Ivana VIII.

U naše vrijeme, u pastoralno-informativnom listu hercegovačkih biskupija *Crkva na kamenu*, nastavio je Petrovićevo portretiranje hercegovačkih glagoljaša dr. Ratko Perić, mostarsko-duvanjski biskup nudeći mnogo novih i zanimljivih spoznaja o osobama, prilikama i događajima.

No, hrvatski glagoljaši igraju važnu ulogu i u najvažnijoj Petrovićevoj znanstvenoj temi: podrijetlu bosansko-humskih krstjana. Naime, on je držao da su hrvatski benediktinci (koji su se služili hrvatskostaroslavenskim jezikom u svojoj liturgiji) u XII. stoljeću došli u sukob s latinskom hijerarhijom u Dalmaciji (bili su protivnici grgurovske reforme) i selili se u Bosnu. Do 1233. bosanski biskup bio je u pravilu Hrvat koji se služi slavenskim liturgijskim jezikom, možda benediktinac ili bazilijanac. (PETROVIĆ, L. 1953; ŠANJEK 1975: 59-61, 91-92). Da bi se moglo više reći o tome kako je fra Leo Petrović vidio ulogu glagoljaša u nastanku bosanskih krstjana, bilo bi

potrebno pažljivo i »namjerno« čitanje njegovih povijesnih djela, posebice njegove knjige o bosanskim krstjanima.

LITERATURA

- JAGIĆ, V. 1900. *Zur Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache*. Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, XLVII, 2 dijela. Beč.
- KATIČIĆ, R. 1993. *Methodii doctrina. Uz početke hrvatskih početaka*. Split: Književni krug, 67-96. Tekst je prvi put objavljen u časopisu *Slovo* 36 (1986).
- KNEZOVIĆ, P. 2008. Leo Petrović (Klobuk, 28. 02. 1883. – Mostar, 14. 02. 1945.). *Leo Petrović prvi hercegovački franjevac doktor znanosti*. Mostar: Hercegovačka franjevačka provincija Uznesenja BDM i Franjevačka knjižnica Mostar, 15-244.
- PETROVIĆ, I. 1988. Prvi susreti Hrvata s ćirilometodskim izvorištem svoje srednjovjekovne kulture. *Slovo* 38: 5-54.
- PETROVIĆ, L. 1939.a. Popovi glagoljaši. *Kršćanska obitelj* 22/2: 52-53.
- PETROVIĆ, L. 1939.b. Popovi glagoljaši u Brotnju. *Kršćanska obitelj* 22/4: 120-121.
- PETROVIĆ, L. 1939.c. Popovi glagoljaši u Blatskoj župi. *Kršćanska obitelj* 22/5: 146-148.
- PETROVIĆ, L. 1939.d. Popovi glagoljaši u Posuškom kraju. *Kršćanska obitelj* 22/6: 178-179.
- PETROVIĆ, L. 1953. Kršćani bosanske crkve. *Dobri pastir* 3/1-4: 41-216.
- PETROVIĆ, L. 2008. Povijesno istraživanje o početku uporabe slavenskoga jezika u liturgiji kod Slavena, napose Hrvata. *Leo Petrović prvi hercegovački franjevac doktor znanosti*. Mostar: Hercegovačka franjevačka provincija Uznesenja BDM i Franjevačka knjižnica Mostar, 259-352.
- ŠANJEK, F. 1975. *Bosansko-humski (hercegovački) krstjani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- ŠANJEK, F. 2003. *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima*. Zagreb: B.a.r.b.a.t.

Zusammenfassung

EIN VERGESSENES KAPITEL DER KROATISCHEN PALÄOSLAWISTIK: LEO PETROVIĆ

Der Gegenstand des Textes ist das paläoslawistische Opus des herzegowinischen Franziskaners Leo Petrović, vor allem seine in Latein abgefasste Dissertation, die er 1908 an der Universität Fribourg (CH) verteidigt und im selben Jahr in Mostar veröffentlicht hat. Ihr Originaltitel lautet *Disquisitio historica in originem usus slavici idiomatis in liturgia apud Slavos ac praecipue Chroatos*. Außer der Dissertation werden kurz seine Beiträge zur Erforschung der herzegowinischen glagolitischen Priester besprochen, die er in der Zeitschrift *Kršćanska obitelj (Christliche Familie)* veröffentlichte. Weiterhin wird auf die glagolitische Komponente in seiner Deutung der Herkunft bosnisch-humischer Christen hingewiesen. Dieses Opus ist, aufs Ganze gesehen, eine angenehme Überraschung für Historiker und besonders für Philologen. Da der Autor nämlich 1945 von Kommunisten umgebracht und in den Fluss Neretva geworfen worden war, durfte in den letzten Jahrzehnten über ihn nicht gesprochen werden. So wurden seine anregenden Texte bisher der Aufmerksamkeit der kroatischen philologischen Kreise entzogen.

Schlüsselwörter: Franziskaner Leo Petrović, slawische liturgische Sprache, das kroatische Mittelalter, herzegowinische glagolitische Priester

Izvorni znanstveni članak

Autor: Stjepan Damjanović

Filozofski fakultet Zagreb

Ivana Lučića 3

HR-10000 Zagreb

Primljen: 28. IX. 2009.

Prihvaćen: 18. III. 2010.